

A tanulmány bibliográfiai adatai:

Szabó Ferenc János: „Verdi-évforduló és Verdi-lemezek – száz évvel ezelőtt” *Muzsika* LVII/2 (2014. február): 13–15.

Szabó Ferenc János

Verdi -lemezek - száz évvel ezelőtt

Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy amióta a hangrögzítést művészi célokra is felhasználják, Verdi operáinak részletei megtalálhatók a különböző hanghordozók repertoárján - igaz, időnként meglepő formában. A Columbia Fonográf Társaság 1891-es katalógusának egyetlen operai hangfelvétele Verdi Trubadúrjának Miserereje volt, a fonográfhengeren az ismeretlen tenor mellett a szoprán szólamát egy szólótrombita játszotta.¹ Nem tudni, mennyire volt népszerű a felvétel, a részlet azonban minden bizonnyal nagyon, hiszen nem sokkal később a Berliner-féle Gramofon Társaság olasz katalógusának legelső tételei között is megtaláljuk, ezúttal a Banda Municipale di Milano előadásában, kornett- és harsonaszólóval.² Az, hogy Verdi művei ilyen hamar polgárjogot nyertek a hangfelvétel-történetben, egyrészt népszerűségüknek köszönhető, másrészt azonban annak is, hogy a zárt számokat természetesebben lehetett rögzíteni, mint a 19. század végi átkomponált operák részleteit.

Az első olaszországi hanglemezfelvevételek 1899 nyarán, a Gramofon Társaság első európai körútján készültek, ezután évente visszatértek a cég hangmérnökei Itáliába. Férfi és női énekesek zongorakíséretes lemezei mellett zenekarok - általában fúvószenekarok - hangfelvételei képezték az első Verdi-repertoárt. Az olasz közönségnek szánt hangfelvételek a cég itáliai katalógusába, az úgynevezett 50 000-es számsorba kerültek. Ide lettek besorolva a nem Olaszországban, de olasz nyelven készült hangfelvételek is, köztük Vasquez Italia 1902-ben Budapesten készült hanglemezei az Otello és az Aida egy-egy részletéből.

Míg a Wagner-ősbemutatók énekesei közül csak hárommal maradt fenn hangfelvétel, az Otello és a Falstaff, valamint az átdolgozott Simon Boccanegra és Don Carlos első énekesei közül többen is megérték a hangrögzítés korát. Így ismerhetjük Adelina Stehle (Nannetta), Virginia Guerrini (Meg Page), Francesco Tamagno (Gabriele Adorno, Don Carlos és Otello), Edoardo Garbin (Fenton), Antonio Pini-Corsi (Ford), Victor Maurel (Boccanegra, Jago és Falstaff), Édouard de Reszke (Jacopo Fiesco), Francesco Navarini (Főinkvizítor, Lodovico) és Vittorio Arimondi (Pistola) hangját.

Köztudott, hogy Verdi az operáinak szerepeit sok esetben személyesen a bemutatóra kizemelt énekesre szabta - ez különösen igaz az Otello esetében, amely teljes egészében Francesco Tamagno egyéniségére és hangjára született. A szerepben líraiság és drámai hősiesség ötvöződik, imponáló színpadi jelenlét, zengő baritonális középfekvéstől briliáns hőstenor-magasságig terjedő énekhang szükséges az előadásához. Tamagno az Otello és A trubadúr több részletéből készített hanglemezfelvevélet a Gramophone Company számára 1903-ban saját villájában, Ospedalettiben, majd 1904-ben Rómában - az Otello ősbemutatója után 16 évvel, s halála előtt néhány hónappal. Bár Fred Gaisberg, a hangfelvételek készítője szerint a lemezek csak töredékét adják vissza Tamagno igazi hangjának - amit hallhatunk, szinte ma is megállná a helyét.

Victor Maurel, Verdi kedvelt baritonja nem csak Simon Boccanegra, Jago és Falstaff első megformálója volt, de ő énekelt Amerikában elsőként Amonasro szerepét, és az operatörténetbe a Bajazzók első Toniójaként is beírta magát. Sokoldalú tehetségét jelzi, hogy néhány évig a párizsi Théâtre Italien társigazgatója volt, a 20. század első éveiben drámai színészként, később festőként is működött. Jago álomelbeszéléséből 1903-ban Párizsban készített felvételt, míg a Falstaff egy részletét 1907-ben énekelt lemezre. A Falstaff-felvétel különlegessége, hogy a rövid - Maurel előadásában ráadásul különlegesen gyors, így még rövidebb - áriát („Quand'ero paggio”) háromszor is felénekelte a lemezoldalra, kétszer olaszul és egyszer franciául. Hogy a hallgató ne érezze indokolatlannak az ismétléseket, a tölcser körül munkálkodó urak élénk tapsviharban törtek ki az ária mindhárom elhangzása után.

Bár a Verdi-ősbemutatók énekesei nem léptek fel a Magyar Királyi Operaházban, az Osztrák-Magyar Monarchia Budapestjének olasz vendégművészei között találunk olyan sztárokat - köztük például Gemma Bellincionit, az első budapesti Desdemonát -, akiket ma is meghallgathatunk hanglemezen. A leghíresebb olasz vendég kétségkívül Enrico Caruso volt, aki egyetlen, sokat emlegetett budapesti vendégszereplésekor, Radames szerepében nem tudta elnyerni a közönség kegyét. Érdekes lenne tudni, mennyiben énekelt másképp a szerepet, mint a századelő budapesti tenorjai. Radames románcából Caruso több felvételt is készített, és ezek számos kiadást megértek, ugyanezt az áriát 1901-ben Berlinben Werner Alberti, 1903-ban Prágában Arányi Dezső, 1905-ben Budapesten Pichler Elemér és Kertész Ödön is lemezre énekelt. Sajnos az utóbbi lemezeket csak katalógusadatként ismerjük.

Az első magyarországi Verdi-hangfelvételek - jelenlegi adataink szerint - a Gramofon Társaság fent említett 1899. évi körútján készültek, ekkor Veres Sándor bariton, aki 1890 és 1895 között volt az Operaház tagja, a Traviata és A trubadúr részleteit énekelt lemezre. Elsőre kevésbé tűnnek hungarikumnak a német származású Werner Alberti 1901 augusztusában, Berlinben készült Verdi-lemezei, azonban az alacsony növésű, ámberendkívül magas hangú tenor ekkor a Magyar Királyi Operaház tagja volt. Két évvel korábban, budapesti debütálásakor a közönség kétszer is megújráztatta vele A trubadúr Strettáját a magas c-vel - annak ellenére is, hogy a mindig jól értesült újságírók szerint az előadás többi szereplőjének cipősarkát le kellett venni Alberti alacsony termete miatt.

1902-től kezdve, amikor a Gramofon Társaság és később más lemezcégek is rendszeresen készítettek hangfelvételeket Budapesten, számos kiváló magyar énekes Verdi-interpretációja került lemezre. A zeneszerző népszerűségét is mutatja, hogy az International Talking Machine Company 1905-ben készült, Odeon márkájú lemezein 17 magyar Verdi-felvétel szerepelt. Az akusztikus hangfelvételi korszakban a Magyar Királyi Operaház tagjai közül többek között Krammer Teréz, Bárdossy Ilona, Maleczky Bianka, Szántó Lili, Arányi Dezső, Beck Vilmos, dr. Dalnoki Viktor, Szemere Árpád, Kertész Vilmos és Kertész Ödön vagy éppen az Operaház énekkarának Verdi-lemezei is eljuthattak a közönséghez. Ugyanakkor más budapesti színházak tagjai - Rossi Rosina vagy Gábor Arnold - is készítettek hanglemezt Verdi-áriákból, míg például Sebeők Sára, Révy Aurélia és Zádor Dezső külföldi működésük során Bécsben, Londonban, Berlinben és Prágában készítettek Verdi-hangfelvételeket.

Nemcsak az Operaház repertoárján szereplő operák részleteiből készült hanglemez. Szoyer Ilonka előadásában rögzítették A szicíliai vecsernye Boleróját, míg Engel Miklós operaénekes Fülöp király áriáját énekelt lemezre - utóbbit sajnos csak katalógusadatként ismerjük. És nemcsak énekes hangfelvételek készültek: a cs. és kir. 3. Bosnyák Gyalogezred zenekara a Traviata kettősét játszotta Dacapo lemezre, az Első Magyar Hanglemezgyár repertoárján

pedig megtaláljuk az Aida bevonulási indulóját a hanglemezzgyári zenekar, vagy éppen a Traviata és a Rigoletto egy-egy részletét a bukaresti „G. Dinicu szájsípművész” előadásában. Utóbbi is mutatja az Első Magyar Hanglemezzgyár külföldi aktivitását; külhoni operaénekesek, például Max Kriener (Brünn), Maria Tracikiewicz (Varsó), illetve a milánói Teatro dal Verme tagjaként Ernesto de Pick - azaz a kalandos életű dr. nemesdömölki Pick Ernő - Verdi-lemezei is a magyar hanglemezzcég kiadásában kerültek a korabeli lemezboltokba.

Jelenlegi adataink szerint a legtöbb korai magyar Verdi-felvételt a századelő egyik legtermékenyebb baritonja, Takáts Mihály készítette. A Traviata, Az álarcosbál, a Rigoletto és az Otello részleteiből is énekelt lemezre, Germont György áriáját - más áriafelvételeihez hasonlóan - legalább négy alkalommal megörökítette. Ez az ária más magyar énekesek előadásában is ismert a századelőről, Beck Vilmos, Rózsa S. Lajos és Gábor Arnold hanglemezein is meghallgathatjuk. Utóbbi énekes hangfelvétele 1913-ban, vélhetően a Verdi-centenárium alkalmából készült, de Rózsa Lajos időrendben második „Di Provenza”-lemeze is kapcsolódik az 1913-as Verdi-évfordulóhoz.

A Verdi-centenárium a magyarországi Verdi-interpretáció egyik legnagyobb jelentőségű eseménysorozatát eredményezte. A Magyar Királyi Operaház gróf Bánffy Miklós intendatúrája alatt „leporolta” a népszerű Verdi-operákat, új betanulással színre hozva 1912 őszén A trubadúrt, majd 1913-ban a Rigolettót, a Traviatát és az Aidát, a sorozatot némi késéssel Az álarcosbál folytatta. Az előadások rendezője Hevesi Sándor, díszlettervezője több esetben is maga az intendáns volt, míg a karmesteri pulpituson 1912-ben ifj. Ábrányi Emil, 1913-tól a frissen szerződött olasz karmester, Egisto Tango állt. Az operai gépezet mindegyik része megújult: Bánffy díszletei és Hevesi rendezései egészen új látványvilágot és drámaiságot hoztak az Operaház színpadára, az operák szövegekönyveit újra lefordították - kettőt közülük maga Hevesi -, Tango keze alatt a zenekar és az énekesek soha nem hallott finomságokra és pontosságra voltak képesek.

Az előadások jelentőségét növelte, hogy első alkalommal kerültek bemutatásra ezek az operák teljesen magyar szereposztással. A Verdi-centenárium évére lezajlott az első nagy generációváltás a Magyar Királyi Operaházban, az előadások főszereplői szinte kivétel nélkül újjak voltak: Medek Anna (Leonóra, Aida), Haselbeck Olga (Amneris), Fodor Aranka (Azucena), Budanovits Mária (Ulrica), Környei Béla (Manrico, Radames, Riccardo), Székelyhidy Ferenc (Mantuai herceg, Alfréd) és Rózsa S. Lajos (Luna, Rigoletto, Amonasro) ekkor állt be szerepébe, az előadások benjáminja a frissen szerződött Szende Ferenc (Sparafucile és az AidaKirálya) volt. A régi főszereplők közül csak Sándor Erzsi (Gilda, Violetta és Oscar) és Szemere Árpád (Germont György, René) tarthatták meg szerepeiket. Közülük Sándor Erzsi, Környei, Rózsa és Szemere Verdi-interpretációját is örzi hanglemmez.

Környei Béla a korszak legnagyobb magyar tenor énekes volt, a várva várt magyar hőstenor. A korabeli ízlést is jelzi, hogy inkább Wagner-szerepekben kívánták őt látni és hallani a kritikusok, ezért úgy találták, hogy Manrico nem neki való - a közönség ennek ellenére vele is megismételtette a Strettát. Igazán átütő sikert azonban Radames szerepében aratott, amely a sajtó véleménye szerint már egyenesen a magyar tenor orgánumára lett teremtvé. Környei 1913 májusában az Aida és A trubadúr részleteiből készített lemezei kiváló énekesről tanúskodnak, aki a hanglemezek elkészülte után két évvel nagyszerű hangját már a bécsi Hofoperben hallatta, ahol Radamesként debütált, s ahol szerződött tagként is gyakran énekelte a szerepet.

Sándor Erzsi már 1913 előtt is énekelt Violetta és Gilda szerepét, a kritikusok egybehangzó véleménye szerint azonban mindkét alakításának jót tett Egisto Tango zenei betanításának alaposága. A „Caro nome...” kezdetű áriát 1907-ben magyar nyelven, zongorakísérettel, majd később, az elektromos korszakban zenekari kísérettel, olasz nyelven is lemezre énekelt. Noha korai felvétele is elismerésre méltó, későbbi lemeze még képzetesebb énekhangtól, virtuózabb előadásmódról tanúskodik. Szintén már 1907-ben lemezre énekelt Takáts Mihállyal a Rigoletto bosszúkettőjét, ezen még inkább érződik az énekesnő tapasztalatlansága, amit nem is csodálhatunk, hiszen 1907-ben még csak egy éve volt az Operaház tagja, az év októberében énekelt először Gilda szerepét. Több kritikus is örömmel állapította meg, hogy Sándor Erzsi Violetta-alakítása zeneileg és színészeileg is nagyot lépett előre 1913-ban. Az énekesnő a Traviata részleteiből - jelenlegi adataink szerint - sajnos csak 1926 után készített hanglemezt, ezek valóban érett, beérkezett művésznő hangfelvételei.

A korabeli kritikák alapján kijelenthető, hogy Egisto Tango szinte csodát művelt az operai együttesel. Bár Tango hangfelvételei nem tartoznak jelen tanulmány időkeretébe, mégis érdemes megemlíteni, hogy a Dán Rádió titokban készült gramofonfelvételein fennmaradtak Tango Verdi-interpretációi is, köztük a Don Carlos, a Traviata és a Requiem részletei a harmincas évekből.

Sokszor hallhatjuk a kérdést: a szimpla V vagy a dupla W kedvesebb-e egy-egy muzsikusként vagy zenebarát számára. 2013-ban, a két zeneszerző bicentenáriuma évében mintha a dupla W került volna túlsúlyba Budapesten, azonban nem így volt ez száz évvel ezelőtt, amikor az Operaház vezetősége úgy vélte, hogy a bayreuthi mester és Puccini nagy operaházi korszaka után 1913-ban érdekesebb Verdire koncentrálni. S ez nyomot hagyott a korabeli magyar hanglemesz-repertoáron is. Az pedig talán Bayreuth bűvös hatása, ha ma a három, Wagner által betanított előadó lemezeit értékesebbnek vélik, mint a Verdi-ősbemutatók kilenc énekművészeinek felvételeit. Valójában azonban inkább öröm, hogy ma is hallhatjuk mindkét 19. századi mester kései operáinak első énekeseit. }

- Jegyzetek

1. Oldal Gábor: A vájtfülű kutya esete. (Budapest: Zeneműkiadó, 1975): 40.
2. A Gramofon Társaság hangfelvételeiről lásd Alan Kelly: The Gramophone Company Catalogue. 1898-1954. ([s. l.]: szerzői magánkiadás, 2002). A jegyzetekben megadottakon kívül fontos további forrás Franz Hajtas: Studien zur frühen Verdi-Interpretation. Schalldokumente bis 1926. (Frankfurt a.M.: Peter Lang, 1990) (= Europäische Hochschulschriften XXXVI/47). Számos korai magyar énekes Verdi-felvétel szerepel a Hungaroton és a Pannon Archiv kiadók operaházi vonatkozású és más archív kiadványaiban. A Dán Rádió archív hangfelvételeit lásd: Great Singers & Musicians in Copenhagen 1931-1939. (Danacord DACOCD 691-696). Képeink forrása a Magyar Állami Operaház Emléktára és a Pécsi Hangtár (Marton-Bajnai) Alapítvány lemezgyűjteménye.